

A pogányság és kereszténység határmezsgyéjén – kitekintéssel nyelvrokonainkra

Mindannyian emlékezünk (esetleg idézni is tudjuk) Thomas Mann híres regénykezdetére a József és testvérei című tetralógiájából: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk-e inkább feneketlennek?”

Ebből a felfoghatatlan mélységből mi magyarok most kerek ezer esztendő tudunk betekinteni, vélünk ismertnek – államalapításunk kezdetét, s ehhez még bő száz esztendő is hozzátehetünk – a honfoglalás dátumát. De mehetünk még visszább is az időbe, korábbi szállásterületeinkre gondolva (Etelköz, Levédia) – néhány száz évet ez is jelent; s valamelyes biztonsággal¹ – időben és térben még egy hatalmasat hátralépve – a finnugor őshazát is megtalálhatjuk az Ural hegység körülhatárolható területein a mintegy hatezer évvel ezelőtti messzeségben.² – Ezen túl már csak találgatásokra van lehetőség, s noha az őstörténet hovatovább össznemzeti kutatás tárgyává válik (több tucat, magát szakembernek nyilvánító, hitszónoki hevülettel nyilatkozó hazafival – növekvő táborok élén), ajánlatosabbnak vélem megmaradni a szüksézáú tények kevésbé csillogó adatainál. (Természetesen ezek sem köztáblák, állandóan ellenőrzésre, a folyamatos kutatás eredményeivel kiegészítendőnek, korrigálандónak bizonyulnak, de a lényegét meghatározó alapjukat tekintve – ez pedig nyelvünk finnugor mivolta, eredete, származása – vitának nincs helye, létjogosultsága. Ez olyan tény, amely nem politikai rendszerek, pártok, művészcsoporthok, főtisztviselők állásfoglalásától függ, s amely nem népszavazás függvénye.)

Csodálkozom és szomorkodom a történelmünkkel kapcsolatos elégedetlenségen, hitetlenségen, indulatokon, hiszen az a pusztán „csak” ezer év, amelyet most államiségünk létrejötte jubileumaként ünneplünk is olyan nagy, fontos és tiszteletet ébresztő jeles nap Európa számára is, amellyel igen kevés állam dicsekedhet kontinensünkön.

¹ Rendkívül gazdag és rétegezett az ide vágó szakirodalom, a tudománynépszerűsítő írások tömege, s természetesen a szépirodalom is. A viták évszázadok óta tartanak, hevük nem csökken, legkitűnőbb tudósaink nemzedékei próbálnak e korai idők mélyére hatolni, s a „titkok” megfjtésére régészek, történészek, néprajzosok, nyelvészek roppant izgalmas, ötletes fejtegetései próbálnak vállalkozni – véglegesnek elfogadható eredmények nélkül. Akkor, amikor az *Etelköz* vagy *Levédia* etimológiájában is van némi bizonytalanság, hollétük még talányosabbnak számít (Fodor István, Róna-Tas András, Bartha Antal).

[FODOR ISTVÁN: *A magyarság születése* (Magyarország krónikája I.). Bp., 1992.

RÓNA-TAS ANDRÁS: *A honfoglalás kori magyarság* (MTA Értekezések-emlékezések). Bp., 1993.

BARTHA ANTAL: *A magyar nép őstörténete*. Bp., 1988.]

² Ez a téma elválaszthatatlan a megelőző kérdéskörtől, mégis más illetékességi érdekcsoportba vonható. Az őshazák és nyelvcsaládok helyéről és létrejöttéről nyilatkozó kutatók köre szélesebb és nemzetközibb. A vita is éles, de nem olyan régi keletű és áttekinthetőbb, mint a magyar honfoglalásé. A finnugor (vagy uráli) őshazáról voltaképp három számba vehető elképzelés létezett ezideig (természetesen mindegyik bizonyos variációs különbségekkel): a ázsiai, az uráli és a volgai; a nyelvcsalád kialakulását, szerkezetét illetően nem mutatkoztak lényeges különbségek. Legkétségesebb voltaképp a felbomlás kronológiája volt. Merőben új, meglepő elmélettel jelentkezett a közelmúltban néhány finn, észt és magyar kolléga. Rendkívüli kemény vita bontakozott ki a „hagyományos” és a „modernizáló” tábor hívei között. Érdemes kívánni egy higgadt, áttekintő értékelés megjelenését e tárgyban. Ezért ezúttal csupán egyetlen művet említek:

[BERECZKI GÁBOR: *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Bp., 1998.]

De ezúttal nem őstörténetünkről kívánok írni, a vágyálmokat erőltető áltudományos nézet-áradásról, valamint történelmi panasz-listánkról sem.³

Ez az épp most betöltött ezer év gondolkodtat el a tér, idő, emlékezés, historiográfia, esztétörténet szempontjából, a múlt és jövő állandó szembesítésével, a merev kontrasztok oldásának szándékával.

Mert tagadhatatlanul imponáló és mutatós esemény, látvány a tíz évszázaddal ezelőtti történet koronázás, a Vajk fejedelemről István királlyá avatás ténye, amely voltaképp azt is jelenti, hogy éppen ezer éve elődeink – úgyszólván egyik napról a másikra – pogányságukat elvetve kereszténnyé váltak, s ilyképp szalonképes, befogadott államává földrészüinknek. Mindezt koronával, a pápa által küldött királyi jelvénnel (majd kellékeivel) is szentesítve.

Sajnos ezt a rendkívüli jelentőségű, s nyilván kellő pompával megrendezett eseményt, amely népünk, nemzetünk életében, divatos terminológiával rendszer- vagy paradigma-váltásnak is mondható, nem örökítették meg hiteles, korabeli leírások, képek, kommentárok. – Magyarország, királyával az élén, kereszténnyé vált. Megindult a tömeges térítés, a templomok építtetése, az ország egyházi és hivatali rendjének kialakítása. Természetesen tudjuk (ehhez nem kell történésznek sem lenni!), hogy ez a szükségszerű változás nem mehetett végbe ténylegesen máról holnapra; hogy mindennek legalább évszázados előzményei lehettek (akár a honfoglaló közösségben már), s nem történt meg (pusztán csak az emberi-közösségbeli pszichikumból következőleg sem) a teljes, a lélek mélységéig ható áttérés, hit-vallás-világszemlélet-váltás sem az ezredik évet követő évszázadban (sőt! évszázadokban sem – el egészen napjainkig).

Tehát: az írásom címében említett mezsgye nem egy vékony határvonal pl. térképen, vagy egy pusztá évszám pl. kronológiában, hanem egy igen széles, gyakran elmosódó sáv területünkön, történelmünkben, eleink lelkében és műveltségében. Mindez, persze nem újdonság, saját felfedezés, legfeljebb hangsúlyosabb szempont a további fejtegetésekhez.

Mi is az, amit tudatosítanunk kell? A honfoglaló magyarság bizonyos csoportjai már a vereckei átkelés előtt kapcsolatban állhattak keresztény (feltehetően inkább bizánci) személyekkel; a honfoglalást követő száz esztendőben e kapcsolatok gyarapodtak, szélesbültek, immár római keresztény küldöttekkel, szerzetesekkel, katonákkal is. Ekkor sem

³ De – miként erről sajnálatosan hamar (ld. *Mozgó Világ* 2001. 1. szám) ismételtlen bizonyosságot szereztem –, nem érhetem be a túlságosan általános és udvarias elhatárolódással. Napjainkban még keményebb igazsággá vált régi mondásunk: „A suszter maradjon a kaptafánál!”, illetőleg ehhez egy másik szentencia is kapcsolható: „Annyit ért hozzá, mint hajdú a harangöntéshez”. Nos, erről győződtem meg, mikor a Magyar Rádió Tudósfórumának egyik adásában (2001. január 29.) egy orvos és egy fizikus kolléga társaságában beszélgettünk, illetőleg reagáltunk a szakmánkkal kapcsolatban veszedelmes gyorsasággal elharapódzó, elhatalmasodó tévnézetekre. Voltaképp a kétségbeesés és a röhgöggörcs határvidékén kínlódtunk – ki-ki saját szakmájában – azzal a közös megállapítással, hogy a harmadik évezred küszöbén általában az emberiség – s különösképp hazánk népe – a közműveltség, illetőleg a hiedelmek, babonák csapdájában, valamint ügyes szélhámosok és bűvészek hálójába kerülve vergődik, és nem tudja, hanem hiszi, amit mond, amit képvisel, amiért agresszív fellépést, megnyilatkozást is vállal. Szakmánk túlságosan kis lélekszámú s feladatokkal túlterhelt. Reménytelennek, meddőnek és – most már veszélyesnek – tartja a fantaszttákkal való vitát. Sajnos pusztába kiáltott szónak bizonyultak Pusztay János és Komoróczy Géza kitűnő munkái. Éppen ezért valóságos hőstett Rédei Károly vállalkozása, aki a finnugor nyelvészet nemzetközi híró szakembereként vitathatatlan érvekkel, tényekkel élve bizonyította a tudomány igazát, mutatta be módszereit, szemben a dilettáns próbálkozások nyilvánvaló szakszerűtlenségével.

[PUSZTAY JÁNOS: *Az „ugor-török háború” után*. Bp.

KOMORÓCZY GÉZA: *Sumer és magyar?* Bp., 1976.

RÉDEI KÁROLY: *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Bp., Balassi Kiadó, 1998.]

volt csekély a görög hatás, befolyás sem, de idővel növekedett, politikailag fontosabbá vált Róma a maga nyugati (olasz–francia–német–szláv) hittérítőivel, személyzetével.

De hát kiket kellett megtéríteni? Egy keletről jött népet, a magyarságot, amely *etni-kailag* (e tényt különös nyomatékkal kell hangsúlyozni, s hozzá tenni egy manapság még többet emlegetett szót: *genetikailag*) akkor sem, s *nyelvileg* akkor még nem volt, lehetett egységes (tehát több különféle nyelven szólhattak e közösség csoportjai).

Külön és igen erősen kell tehát hangsúlyoznunk, hogy az etnikum és a nyelv két külön *entitás*, amelyeket még napjainkban is előszeretettel kevernek, sőt azonosítanak is, nem csak és kizárólag műkedvelő östörténészek.

A magyar állam, a magyar királyság megalakulásával egységes közösséggé kezdett összeformni a sokféle honfoglaló, s az itt találtak egyvelege – további évszázadokon át elfogadva és magába olvasztva az újabb és újabb jövevényeket, vendégeket, menekülteket; s a több-féle nyelvből egyértelműen vált ki, s vált uralkodóvá – egyedül és vitathatatlanul – a finnugor nyelvcsaládba tartozó magyar nyelv.

De mi volt az a váltás, változtatás, átformálás, amelyet tűzzel-vassal vitt keresztül első szent királyunk, s amelyet mérhetetlen belső ellenállással, fogcsikorgatva fogadott el a sokféleképp rétegzett korabeli népesség, katonák, pásztorok, pákászok, földművelők, iparosok, öregek, fiatalok – s a hagyományokat mindig mélyen őrző, a családokat tulajdonképpen fenn- és összetartó asszonyok?

Mert mi az, hogy pogányság? Ha a szót úgy fogjuk fel, hogy az önmagában véve valami gonosz, ártalmas, a szellemi világot, a lelki élet lehetőségét tagadó, valamiféle sátáni magatartás, ideológia, viselkedés – tévedünk.

Őseink nem voltak istentelenek, nagyon is komolyan gondolkodtak az élet és halál kérdéseiről, a természet beleépült lelki világukba, volt isten- és szellemviláguk, voltak imáik és szertartásaik, s voltak nagy tudású lelki vezetőik – nevezhetjük őket táltosoknak, sámánoknak, vajákosoknak, varázslóknak, tudóknak.

Ezt a világot kellett nem csupán feladniuk, de megtagadniuk, felszámolniuk, elfelejteniük, s helyébe elfogadni nyelvükön szólni nem tudó idegen személyek, papok, zsoldosok, adminisztrátorok utasításait. Megszokott szent helyeiket lerombolva kőtemplomok építésére kényszerültek, s érthetetlen, idegen szövegeket, dallamokat kellett megtanulniuk, s szertartásokat végigállniuk, térdepelniük. – Ez minden bizonynyal nem ment, nem mehetett egyszerűen végbe. Mutatják ezt a pogánylázadások, Gellért püspök sorsa, az évszázadokon át elhúzódó ellenállás, a boszorkányperek és az inkvizíció borzalmai. S közben az egyház, a vallás is változások során ment át – sok belső meghasonlással, elégedetlenséggel, szakadással, modernizációval, reformmal, s aztán a reformációval. Hogy mindezt milyen lelkülettel élték meg a tömegek, a mából 35-40 nemzedékre visszatekintve őseink, arról roppant keveset tudunk, inkább sejtünk, beleérzünk.

Mindenesetre a keresztény Európa részévé lettünk, s noha 1000 év előttről nagyon csekély a tanulmányozható tárgyi emlékünks – épségben maradt épület, vár, eszköz, viselet –, ez a körülmény megnöveli a hiteles maradványok, emlékek értékét. Ezek közé tartoznak korai okleveleink, nyelvemlékeink, s az egész történelmünket, kapcsolatainkat is híven megőrző nyelvünk.

A Tihanyi Alapítólevél kincsesbánya a történésznek, a nyelvésznek, a 12–13. századbeli Halotti Beszéd az egyháztörténésznek, a stilisztának, a 13. századi Ómagyar Mária-siralom a költőnek, az irodalmárnak – és így tovább.

És mindez mai nyelvünk egészébe, tükrébe, történetébe helyezve, a nyelv kutatóinak,

azaz a nyelvészeknek szakszerű közreműködésével hitelesen világít be múltunk eddig ismeretlen mélységeibe, és komoly segítséget nyújt valamennyi szakterület kutatóinak.⁴

Közelebb visz a címben felvetett témához is. Mert vajon az ezer éve történt nagy műveltség és ideológiaváltás nem kellett volna-e, hogy együtt járjon komoly nyelvi változásokkal? A katolikus egyházi terminológia főleg latinból való, de kiegészülve olasz, francia, germán és szláv szavak özönével. Nem kellett volna-e, hogy helyébe nyomuljon a pogány gondolkodást és fogalmakat visszaadó ősi- illetve ómagyar idiómának? – Azt várhatnánk, hogy első, magyarul feljegyzett egyházi szövegeink, énekeink hemzsegnék majd a friss jövevényszavaktól, s mutatóba ha marad egy-egy ősi indulatszó, névmás. S erre mit tapasztalunk? Az első ismert magyar mondat (még hozzá összetett mondat) így hangzik: „*Látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk...*”. Ebben a híres kezdetben minden szó ősi és saját, a szerkezet is finnugor, a mondat tömör és gyönyörű. Egyetlen idegen elem nélkül! S hogy kezdődik az első versünk? „*Valék siralom tudatlan...*”. – Ez a versindítás is sajátunk. Minden szavában ősi, szerkezetében kifejezetten archaikus, s valamennyi nyelvész és irodalmár kollegám izgalmas és lelkes órák sorát tudná tartani énekünk különlegességeiről, remekmű voltáról.

De eredeti szavunk maradt maga az *egyház* is (a legtöbben azt is tudják, hogy az egynek 'szent' jelentése is ismeretes), az a roppant fontosságú *ige* („...és az *ige* testté lőn...”), bár éppen ez a szöveg továbbképezve a pogányság felé is elágazik – *igéz* formájában. De éppígy ősi (azaz: finnugor) az *atya*, a *fiú* és a *lélek*, azaz a Szentháromság, az egy isten „három személye”. – Nem voltak tehát rosszak, kimondhatatlanok, elvetendők „pogány őseink” gyakran használt szavai, sőt rögtön részeivé váltak a kereszténnyé, majd magyarrá is váló teológia, vallásos irodalom alapszókincsének.

Elgondoktatás céljából – taláломra – sorolok még néhányat a továbbélő, Bibliába is beépülő, törvényesített ősi szavakból: *áld*, *anya*, *átkoz*, *édes*, *eleven*, *fakad*, *gyógyít*, *jegy*, *jonh*, *kegyelet*, *langyos*, *nap* (*tegnap*), *nyugoszik*, *ó* (*Ószövetség*), *old*, *oltalom*, *szomj*, *szövetség*, *temet*, *testvér*, *vezekel*, *világ*, *virág*. Gondoljunk csak a *világ világa*, *virágnak virága* gyönyörű páros sorára! Ezen a listán nem csupán konkrét, kézzelfogható fogalmak megnevezései szerepelnek, akad köztük elvont, a lelki, szellemi tevékenység körébe tartozó, a magasabb szférák hangulatát sugárzó kifejezés is.⁵

⁴ Legkorábbi nyelvméleink feldolgozottsága mintaszerűnek mondható. Legkiválóbb nyelvtudósaink tanulmányok, monográfiák sorát írták e ritkaságokról. A teljesség igénye nélkül csupán néhányuk nevét említem itt: Pais Dezső, Bárczi Géza, B. Lőrinczy Éva, Benkő Loránd, Martinkó András. Kódexeink többségét is kiadták – többször is – kritikai kiadásban is (például a Müncheni-kódexet). És mégis! Újra és újra kézbe kell venni ezeket a dokumentumokat, újra és újra értelmezni, fordítani, pontosítani az eredményeket (például a helyneveket, törzsneveket, személynéveket).

[JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ: *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, 1929.

BÁRCZI GÉZA: *A tihanyi apátság alapító levele mint nyelvi emlék*. Bp., 1951.

B. LŐRINCZY ÉVA: *A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék*. Bp., 1953.

BENKŐ LORÁND: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Bp., 1980.

MARTINKÓ ANDRÁS: *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében*. Bp., 1988.

A Müncheni Kódex 1466-ból. Szerk.: NYÍRI ANTAL. Bp., 1971.]

⁵ A magyar szókincs eredetéről, rétegződéséről igen bőséges és tanulságos a szakirodalom, a meg-megújuló etimológiai szótárak mindig tartalmaznak többletet, változtatást az előzményekhez képest. Kifejezetten nyelvünk finnugor (uráli) eredetű rétegéről a legfontosabb források szerzői, szerkesztői: Budenz József, Lakó György, Rédei Károly.

[BUDENZ JÓZSEF: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár* 1–2. Bp., 1873–1881.

A magyar szókészlet finnugor elemei 1–3. Főszerk.: LAKÓ GYÖRGY. Bp., 1967–1978.

Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1–3. Hrsg.: KÁROLY RÉDEI. Bp., 1986–1991.]

Az elmondottak kapcsán bárki felvethetné persze, hogy a Halotti Beszéd, vagy a Mária-siralom szövegei – ha fordítások – nem rögzített formájúak, azért ilyen szabadok, magyarok, finnugorok. De hogy állunk a kötött szövegekkel? Kedves és nagyon tisztelt egykori professzorom, Bárczi Géza gyakran emlegette tanítványai körében, hogy álmainak netovábbja egy korai magyar szövegemlék előkerülése, s meg is nevezte vágyát: egy László-kori Miatyánk létében, képében. – Bízva a csoda bekövetkeztében, rögtön meg kell jegyezmem, hogy a „mi atyánk” megnevezés minden porcikájában magyar, szerkezetében viszont már nem. S ha folytatjuk a legfontosabb, legismertebb keresztény imádság szövegét: „Miatyánk, ki vagy mennyekben...” (*Pater noster, qui es in caelis*), csak ismételhetem, a szavak sajátok, a szerkezet azonban idegen, latinus. Sajnos csak 1466-ban, a Müncheni kódexben találjuk meg először írott formában, de abban szinte biztos vagyok, hogy 400 évvel korábban is hasonló lenne a szerkezet, s ilyképp a minősítés is. A „Pater noster” a mi nyelvünkön így lenne igazán magyar: *Mennybeli atyánk!* (Elhagyható lenne tehát a *mi* birtokos jelző, a vonatkozó szerkezet: *ki vagy, s a mennyekből* is elég lenne – egy).⁶

Itt azonban megszakítom a mikrofilológiai kalandozást. A pogányság és kereszténység ügyében a találkozás, ütközés, megbékélés, egybeolvadás dolgáról, eseményeiről könyveket lehetne írni. Hogy ez a kettősség ma is él bennünk, köztünk, hazánkban, annak leggyönyörűbb bizonyítéka Erdélyi Zsuzsa gyűjtése.⁷ A „Hegyet hágék, lőtöt lépék” csodálatos antológiája az évezrede rejtve élő népi vallásosságnak, az elfogadott kereszténységnek, és a vele együtt földdel, éggel, természettel egyesülő, e hagyományok legjobb tapasztalatait őrző, ha úgy tetszik „pogány”-ságnak. De gondolhatunk más csúcokra is, mondjuk Kodály Zoltán életművére, a „Székelyfonó”-tól a „Psalmus Hungaricus”-ig vagy Pilinszky János „szálfás, tövises” költészetére.

A címben rövid kitérést ígértem a két kultúra találkozásáról nyelvrokonaink világában. Az áttekintést annak a szinte hihetetlen ténynek az említésével kezdem, hogy a ma feltalálható 20 finnugor nép mindegyike megőrizte anyanyelvét. Teszi mindezt 6000 éve, teszi mindezt népiirtások, katasztrófák közepette, szinte állandó és nyomasztó kulturális és nyelvi kisebbségben, szigetszerűen szétszóródva az orosz óceánban, nyelvi közegben, erős és erőszakos török népektől is övezve.⁸ S akad e népek között olyan is, amely 2000-

⁶ A „Pater noster” finnugor nyelvekre történt fordításából érdekes, fontos kötetet állított össze Németh Zsigmond. Csak a szövegek közlésére vállalkozott, számos esetben egy-egy nyelvből több variánst (különböző időkből, nyelvjárásokból) is közlített. Az alapszöveg átültetésének nyelvenként való részletes, alapos vizsgálata sok tanulságot ígér a jövő nyelvész nemzedékének.

[NÉMETH, ZSIGMOND: *96 gleiche Texte in uralischen Sprachen (Vaterunser)*. Szombathely, 1991.]

⁷ E gyűjtemény összeállítójának és munkájának sorsa a botrány-dicsőség-csoda kategóriáival foglalható össze. Kezdetben a „hivatalos” szakma nem fogadta el, a magyar műveltség jelességei azonban felismerték jelentőségét, s útja töretlenül vezet fölfelé az újabb kiadásokig, a szerző mindig is megérdemelt növekvő elismertségéig (hazai és nemzetközi kitüntetések soráig), egészen a pápa, II. János Pál méltató, elismerő leveléig 2001. februárjában. Ez a levél a maga nemében egyedül áll művelődéstörténetünkben. Az egyház legjobbjai mindig is felismerték az emberi lélekben és tudatban létező szubjektum összetettségét, miként azt is, hogy az ortodoxia és a dogmatizmus sokkal többet árt az emberiség ügyének, mint a folyamatos tudomásul vétele, a hagyományok jelentőségének felismerése és toleráns összehangolása az aktuális szellemi és lelki ideológiával.

⁸ A finnugor (uráli) népekről és nyelvekről szóló nemzetközi szakirodalom imponálóan dús. Ezért csupán csak magyar szerzőket említek, csak jelzésképpen: Pápay József, Zsirai Miklós, Hajdú Péter. Frissebb szemléletű és aktuálisabb kiadványok is napvilágot láttak a közelmúltban, amelyek nem cáfolják az elődök úttörő munkáit, csupán élnek a történelmi rendszerváltás lehetőségeivel, információival, s a kor igényeit felismerve

ben alig 10 főt (!) számlált. De például mégis létezik lív nyelvű „Miatyánk”, nyelvükből szótár, nyelvükről grammatika, dalaikból háromkötetes kiadvány. S közülük egy a pesti egyetemen az idei tanévben lív nyelvet tanított fiataljainknak.

Nyelvrokonaink sem könnyen élték meg és át a vallásváltást. A pogány finnek a svéd uralom alatt felvették ugyan a katolikus vallást, de e szétszórt tanya-közösségekben élő népen mit sem fogott Róma tanítása. (Azért nekik is megvan ebből az időből a maguk szent mártírja, a pogányok által lemészárolt Henrik püspök; emlékét a folklór is őrzi.) Annál hatásosabb volt Luther Márton, s miután az ő általa megreformált hit terjesztése nemzeti nyelven történt, gyors és eredményes volt a térítés. A pogányság üldözése sem volt olyan kíméletlen, mint egyebütt, hisz a finn kultúra és írásbeliség atyja, Mikael Agricola turkui püspök híres zsoltáros könyvének előénekében az összes pogány szellem-lényt felsorolta (1550 körül), s ilyképp voltaképp a Kalevalához is utat mutatott. Lönnrot eposzában pedig megvalósult a pogányság és kereszténység példamutató egybeolvadása, a 700 éves Vejnemöjnen nagy szükség beköszöntekor erős igékért visszafordult ugyan a nálánál is régibb, ősbibb Vipunen sámánhoz, mikor azonban Marjatta megszülte fiát, tulajdonképpen Jézust, az öreg csoda-énekes békésen visszavonult a népi emlékezetbe, a majdani eposzba.)⁹ A finn egyházi szókincs egyebekben szintén finnugor alapú, s csupán a kötött szövegekben (jelentéktelen eltérésekkel) érvényes az az állítás, amelyet a magyar Miatyánk kapcsán tettem: *Isä meidän, joka olet taivaissa*. (Atya mienk, ki vagy mennyekben.)

Volgai és permi nyelvrokonainkhoz (a zürjének kivételével) a 18. században érkezett meg a kereszténység – pravoszláv formájában. (A zürjének ugyanis már a 14. században találkoztak a kereszttel, s már akkortól saját szenttel is büszkélkedhetnek. Permi Szent István megütközött híres sámánjaikkal is, akiket a szent jel felmutatásával visszaüldözött az erdők, illetve a folklór mélyébe. Írást is teremtett népe számára, a híres „Abur”-nak nevezett ábécét, amelyen rövid vallásos szövegek is íródtak. A magyar lejegyzéseket

a finnugrisztikát a korábbiaknál tágabban értelmezik (például: Bereczki Gábor, Csepregi Márta, Nanovfszky György).

[PÁPAY JÓZSEF: *A finnugor népek és nyelvek ismertetése*. Bp., 1922.

ZSIRAI MIKLÓS: *Finnugor rokonságunk*. Bp., 1937. (Új, bővített kiadása Zaicz Gábor közreműködésével, Bp., 1994)

HAJDÚ PÉTER: *Finnugor népek és nyelvek*. Bp., 1962.

HAJDÚ PÉTER: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Bp., 1966.

BERECZKI GÁBOR: *A Névától az Urálig*. Szombathely, 1994.

BERECZKI GÁBOR: *Bevezetés a balti-finn nyelvészetbe*. Bp., 2000.

Finnugor Kalauz. Szerk.: CSEPREGI MÁRTA. Bp., 1998.

Nyelvrokonaink. Szerk.: NANOVSZKY GYÖRGY. Bp., 2000.]

⁹ A Kalevalának öt teljes magyar fordítása olvasható (Barna Ferdinánd, Vikár Béla, Nagy Kálmán, Rácz István, Szente Imre). Ez világrekord! Mindegyik fordítás kitűnő, kora igényeinek megfelelő, filológus számára csemege. Még maguk a finnek is irigylük a magyar szövegeket jó olvashatóságukért, hisz az ő eredeti eposzuk egy mai finn „közolvasó” számára túlságosan archaikus és népi. Bőségesnek mondható a Kalevala magyar nyelven olvasható szakirodalmá is, amelyből kiemelhető Väinö Kaukonen műve, illetőleg Képes Géza kötete, benne az említett Agricola-mű pompás fordításával.

[*Kalevala*. Ford.: BARNA FERDINÁND. Bp., 1871.

Kalevala. Ford.: VIKÁR BÉLA. Bp., 1909.

Kalevala. Ford.: NAGY KÁLMÁN. Bukarest, 1972.

Kalevala. Ford.: RÁ CZ ISTVÁN. Helsinki, 1976.

Kalevala. Ford.: SZENTE IMRE. München, 1987.

VÄINÖ KAUKONEN: *A Kalevala születése*. Bp., 1983.

KÉPES GÉZA: *Finn versek és dalok*. Bp., 1959.]

követően ezek a finnugorság legrégebbi nagy értékű emlékei.)¹⁰ Visszatérve a többiekhez: a templomok, pópák és iskolák ellenére a főleg falvakban élő többség csak formálisan fogadta el az új hitet, voltaképp azonban szokásaiban, hagyományaiban, gondolkodásmódjában is pogány maradt. A gyűjtőknek (az európai folkloristáknak és nyelvészeknek) csak kevés pogány imát sikerült lejegyezniük, ezek azonban valódi emberi érzéseket, szükségleteket kifejező, esztétikailag is szép megnyilatkozások, amelyek bármely keresztény imakönyvben is szerepelhetnének (lásd pl. a cseremiszi „Az évszakok isteneihez” c. éneket). Az ortodoxia tette azonban névben és külsőleg is megtévesztő módon orosszá az egész közösséget, s oroszosította el a soraikból kikerülő vékony értelmiségi réteg 90%-át. Persze mindannyiuk nyelvén léteznek keresztény szövegek, így a Miatyánk is. Mondani sem szükséges, hogy orosz jövevényszók nélküli finnugor textusok ezek is. (Mi több, a votják valósítja meg egyedül a finnugor nyelvek közül szerkezetben is a hiányolt ősi formát: *Inymüsz Ajmü* ’mennyből atyánk’).¹¹ – Mostanában ezen népek mindegyikénél a legfelkészültebb hazai nyelvészek bevonásával sorra elkészültek és megjelentek – anyanyelvükön – a modern bibliafordítások. Ezeknek a fordításoknak óriási a jelentősége valamennyi finnugor nép és nyelv életében. A korai és a modern fordítások tanulmányozása, egybevetése további évtizedekre kínál érdekes, izgalmas munkát a tudósoknak, művelődéstörténészeknek.

Nem volt konfliktusmentes legközelebbi nyelvrokonaink, az Urálon túli obi-ugorok találkozása sem a kereszténységgel. A vogulokhoz 1715-ben hadihajóval, katonákkal érkezett a térítő püspök, s a falvak ágyúzásával, a férfiak rabságba vetésével kényszerítette őket a kereszttség felvételére. Kevés sikerrel. A szovjet rendszer 1930 után az összes sámánt lefogatta és kivégeztette, de ami nem sikerült a misszionáriusoknak, nem sikeredett még a KGB-nek sem.¹² Eredeti, szép imákat így is megőrizték, medveünnepeket ma is tartanak. De azért elkészültek és ismereteseek természetesen a vogulra és az osztjákra is lefordított Miatyánk szövegei, több változatban is. Ez a híresen szép ima hiba nélkül, tisztán szólal meg a két kicsiny, mégis ősi nyelven.

Röpke áttekintésként ennyi mondható a kereszténység és pogányság találkozásáról nyelvrokonaink körében. (A téma nagysága szűkszavúságra kényszerít, hisz meg sem

¹⁰ Az ózürjén írásbeliség különlegessége nemzetközi érdeklődést ébresztett. Angol, német, orosz, finn tanulmányok foglalkoznak kialakulásával, megfejtésével, a szövegek értelmezésével. Legújabb, legteljesebb értékelése Rédei Károly írása, amely székfoglaló előadásként hangzott el a Magyar Tudományos Akadémián.

[RÉDEI KÁROLY: *Óegyházi szláv szemantikai és szintaktikai hatás az ózürjén nyelvben*. Bp., 1994.]

¹¹ Az említett és idézett Németh Zsigmond antológiájából vett szövegnél régebbi variáns is létezik, amely szó szerint felel meg az eredetinek, így a magyar imának is. Kitérő elemzésére és bemutatására Kozmács István vállalkozott.

[KOZMÁCS ISTVÁN: *Egy XVIII. századi udmurt nyelvű Miatyánk-fordítás*. (Folia Uralica Debreceniensia 2.) Debrecen 1991: 123–8.]

¹² Ez a két nyelvrokon számunkra különösen fontos. Nem véletlen, hogy őstörténetünk nyelvi háttere feltárásának igényével náluk járt és gyűjtött forrásanyagot Reguly Antal, Munkácsi Bernát és Pápay József. Az ugor nyelvek kapcsolatairól alapvető munkát írt Honti László, a vogul népköltészetből Kálmán Béla állított össze nagyhatású antológiát, az osztják közelmúlt krónikája Jeremej Ajpin és Tatjana Moldanova írásaiban szólal meg Nagy Katalin megrendítő tolmácsolásában.

[HONTI LÁSZLÓ: *Az ugor alapnyelv kérdéséhez*. (Budapesti Finnugor Füzetek 7.) Bp., 1997.

Leszállt a medve az égből. Szerk.: KÁLMÁN BÉLA. Bp., 1980.

JEREMEJ AJPIN: *A hamvadó tűznél*. Ford.: NAGY KATALIN. Bp., 1998.

TATJANA MOLDANOVA: *A Malangi Anna középső világ-beli élete. A civilizáció érintései* (Két kisregény). Ford.: NAGY KATALIN. Bp., 2000.]

említődtek az észtek, a lappok és a szamojédok, noha ők is jelentős, kiemelkedő szereplői lehetnének a tárgyalt témának.)¹³ De mi a tanulság?

Előbb vagy utóbb, több vagy csekélyebb hatásokkal minden finnugor népnél megtörtént a kultúraváltás, a civilizációs alkalmazkodás, amelyben a legbámulatosabb az anyanyelv megőrzése, az új világra való ráhangolódása – s a hagyományok valamely szinten történt megőrzése.¹⁴

Ez az egész nyelvcsaládra jellemző, 6000 éve tartó hűség, alkalmazási készség, ösztön, ragaszkodás érkezett most, a harmadik évezred küszöbén újabb frontális kihívás, elsöprő erejű váltás, változtatás kényszere elé. Külön-külön kell ezt megértenünk, kivédenünk, ahogy tettük ezt a fent említett események idején. A globalizáció, a piac, az iszonyatos környezetpusztítás, az EU (úgy is, mint Unió, úgy is, mint pénz), bankjaival, intézményeivel, bizottságaival, küldöttségeivel, egyenruhásaival éppúgy tör napjainkban felénk, mint 1000 éve a keresztény civilizáció. Ezúttal persze nem latin (görög, olasz, francia, német) nyelven, hanem a hihetetlen agresszióval és kivédhetetlenül nyomuló kizárólagos angollal. Nekünk volt államférfink a közelmúltban, aki a valahai Gézához hasonlóan felismerte és szelídítette a nyomást, nyomulást, alkalmazkodni is tanított. Most pedig kellenének és színre léphetnének, vagy már ott is lehetnek az utódok, akik az EU-tagságot elfogadva, kellő óvatossággal, fordulékonyssággal megkísérelhetnék megmaradásunkat biztosítani, s nyelvünket, hagyományainkat, vívmányainkat újabb évezredre megőrizni (többek között a könyv és a betű megtartásával – szemben a képernyők tucatjaival, az Internettel, a telekommunikációs özönnel). S nem csupán magunkat kell(ene)

¹³ Az előadás témája az adott kerethez képest (nem csupán az előadásban, hanem az írott változatban is) túlságosan nagy és szerzeágazó. Szinte sértő az észteket mindig a finnekhez mérni, s eposzukat, a *Kalevipoeg*-et a Kalevala után emlegetni. Történelmükben is szignifikánsak a különbségek. A dán–porosz–orosz–szovjet elnyomás és uralom keményebben sújtotta az észteket, mint a svéd, majd orosz fennhatóság a finneket. A pogány emlékek is erősebben fennmaradtak az észti hagyományvilágban, mint a finneknél. Az ún. kis balti-finnnek (karjalaiak, vepszék, lívek, vótok) megkülönböztett érdeklődésnek, szeretetnek örvendenek a két „nagy” testvérnél, a finneknél és az észteknél, miként például nálunk a vogulok és az osztjákok. Az egész balti-finn csoport kultúrájának, költészetének legkiválóbb magyar kutatója s egyben bemutató elemzője Voigt Vilmos.

A finnugor (uráli) kör teljes jogú tagja a négy szamojéd nyelv és nép: a nyenyec, az enyec, a nganaszan és a szelkup. Tőlük az ún. uráli alapnyelv felbomlásakor, tehát mintegy 6000 éve különültünk el. Ilyképp nyelvünk (és műveltségünk) legősibb rétegeiben kötődünk csupán egymáshoz. Az ő ún. pogányságuk az obiuorokénál is nyilvánvalóbb, a samanizmusnak sokkal több emlékét, hagyományát őrzik, de az ortodox kereszténység szelleme köreikbe is behatolt (ld. Hajdú Péter, Pusztay János).

[VOIGT VILMOS: *Irodalom és nép Északon. A balti-finn népek folklórja mint az európai folklór része*. Bp., 1997.

Hajdú Péter: *A szamojéd népek és nyelvek (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 76. sz.)* Bp., 1949.

Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék. Vál.: Hajdú Péter. Bp., 1975.

Die erste sölkupische Fibel aus dem Jahre 1879. (Studia Uralo-Altaica 2.) Bev.: Hajdú Péter. Szeged, 1973.

PUSZTAY JÁNOS: *A sölkupok*. Szombathely 1994.

¹⁴ A ragaszkodás a múlthoz, az emlékek őrzése, a „rég” és az „új” együtt megélésének nehézségei, kudarcai s a megújulva megőrzött, megőrizve megújult produktum hosszú vajúdás árán való világra jöttének bizonyosságai mindig tanulságosak, felfrissülő kutatásra sarkallók. E tekintetben is megérdemli az érdeklődők figyelmét néhány gazdag anyagú, hatalmas ténytanyagot tartalmazó kötet (Krohn Gyula, Pais Dezső, Diószegi Vilmos, Hoppál Mihály, Domokos Pál Péter, Vértés Edit).

[KROHN GYULA: *A finnugor népek pogány istentisztelete*. Bp., 1908.

PAIS DEZSŐ: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Bp., 1975.

DIÓSZEGI VILMOS: *A pogány magyarok hitvilága*. Bp., 1978.

A Tejút fia. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról. Szerk.: HOPPÁL MIHÁLY. Bp., 1980.

DOMOKOS PÁL PÉTER: *Múltbanéző. Tanulmányok*. Bp., 1990.

VÉRTÉS EDIT: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Bp., 1990.]

óvnunk, de a határainkon kívül élő magyarokat is, különösképp pedig a végveszélybe került moldvaiakat. Soha nem voltak olyan veszélyben, mint éppen most. Néhány év alatt vesztethetünk el 800 éve őrzött pótolhatatlan kincseket.¹⁵

Finn és észt nyelvrokonaink Európa sikeres népei közé kerültek. Örvendetes és gyors felemelkedésükhöz nagyban hozzájárult nemzeti öntudatuk, hagyománytisztelőtük, lélekjelenlétük. Mindezt nem szabadna feláldozniuk az egységesülés nagy, amerikai szabású versenyében vagy Circus Maximusában.

Félelemmel és bizonytalansággal tekintünk oroszöldi nyelvrokonaink felé. Másfél évtizede imponálóan kibontakozó nemzeti mozgalmak, önmagukra ébredésük örvendetes eseményei egy helyét kereső óriás birodalomban napjainkban meglehetősen törekenynek, védtelennek látszanak. Természetes és természeti környezetük szörnyű gyorsaságú pusztulása (lásd a szibériai olajmezőket, a Volga környéki városokat, a murmanszki rozsdametét) végveszélyt sejtet.¹⁶

A finnugorság finnugor jövője valóban az Atya, az Anya, a Lélek, a Szellem, a Nyelv létében, kezében, fejében, saját erőnkben és szándékainkban rejlik. Aki időt nyer, életet nyer. Bár megkapnánk ezt is az élettől és a történelemtől most is, mint 1000, vagy akár 6000 évvel ezelőtt. Ezért is, ilyképp is szívesen maradnánk továbbra is azon a bizonyos még létező határmezsgyén, a hagyomány és modernizáció, vagy a pogányság és kereszténység találkozási sávján, amelyen ezideig tartózkodtunk.

¹⁵ Anyám és apám is székely, magam Gyergyóalfaluban születtem, s családom 1944. szeptemberében menekült Kolozsvárról Budapestre. Édesapám, Domokos Pál Péter a moldvai csángók ismert kutatója, korábban „politikusként” is dolgozott értük, szűkebb hazájáért. 1992-ben halt meg. A nagy hazai Erdély, székely és csángó kultusz ellenére sem látom ígéretesnek testvéreink jövőjét, változó kormányaink, országaink kapcsolatait sokkal inkább a Funár-féle személyiségek döntenek el, mintsem például a Mircea Dinescu-k, vagy Smaranda Enache-k. A moldvai csángómagyar fiatalság körében éppúgy felejtődik az anyanyelv napjainkban, miként a vogulság soraiban is. Az államnyelv birtoklása feleslegessé teszi az ősök haszontalannak, feleslegesnek, nacionalistának nyilvánított nyelvét, amelyet kár elsajátítani, tudni és használni.

[DOMOKOS PÁL PÉTER: *A moldvai magyarság*. 5., átdolgozott kiadás. Bp., 1987.

Tanulmányok és közlemények a moldvai magyarokról. (*Néprajzi Látóhatár*, Debrecen, 1994. 1–2. sz. Szerk.: HALÁSZ PÉTER)

Pozsony Ferenc: *Szeret vize martján*. Kolozsvár 1994.

Gazda József: *Hát én hogyan siratnám. Csángók sodró időben*. Bp., 1993.

Csángó sors. Moldvai csángók a változó időben. Bp., é. n. (1999).]

¹⁶ A finnugrisztika 1990 táján lépett ki a szakma szűk kereteiből, azaz a szigorúan tudományos célú kongresszusok, konferenciák, szümpozionok rendezvénysorozatából, s a fokozatosan kibontakozó nemzeti mozgalmak egymásra találását követően létrejött a Finnugor Világkongresszusok impozáns seregszemléje. Az 1992-ben Sziklivarban, 1996-ban Budapesten, 2000-ben Helsinkiben szervezett nagyszabású találkozók a legkisebb finnugor közösségek részére is lehetőséget biztosítottak politikai megnyilatkozásra, a világ nagy nemzetközi szervezeteihez való csatlakozásra, vagy legalább segélykiáltásuk hallatására.

[II. Finnugor Világkongresszus. Budapest, 1996. Szerk.: Szij Enikő. Bp., 1999.

III. Finnugor Világkongresszus. Helsink 2000. dec. 11–13. (programfüzet).]

